

<https://doi.org/10.62837/2024.10.148>

İSMAYILOV ALXAN MAHMUD OĞLU
Hərbi İdarəetmə İnstitutu

E-mail: ismayilov.alxan@gmail.com

QARABAĞ DİALEKTİNDƏ İSTİFADƏ OLUNAN SÖZLƏRLƏ ÜMUMERMƏNİ DİLİNDƏ İŞLƏNƏN BİR SIRA SÖZLƏRİN FONETİK-LEKSİK FƏRQİ

Xülasə. Dialekt və şivələrimizin toplanmasında təkcə Azərbaycan Respublikası daxilindəki şivələr deyil, İran İslam Respublikası, Ermənistan, Gürcüstan, Dağıstan ərazilərindəki Azərbaycan şivələri də əhatə edilməklə tədqiqata cəlb olunur.

Dialektoloji lüğətin toplanmasında akademik M.Ş.Şirəliyevin, professor M.İ.İslamovun, f.e.d. K.T.Ramazanovun, f.e.n. B.M. Tağıyevin, f.e.n. S.M. Behbudovun, f.e.n. Ə.İ.Əliyevin, f.e.d. T.M.Əhmədovun və digərlərinin xidmətləri çox olmuşdur.

Məlumdur ki, **ədəbi dil** bölgələrdən gəlib mərkəzdə təhsil alan, işlə təmin olunan ziyalıların danışdığı dil formasıdır. İstənilən dialekt özündə bir çox şivələri birləşdirir. Erməni dialekti də bir çox şivələri özündə birləşdirir. Azərbaycan dilindən fərqli olaraq, erməni dialekt-şivələrindəki fərq çox qarışıqdır. Belə ki, bəzən erməni dialektlərinin danışılmasında sərt anlaşılmazlıqlar yaranır. Sanki başqa-başqa dillərdə danışılır, bir-birini anlamırlar. **Tədqiqat işinin məqsədi** erməni dili daxilində və həmçinin Azərbaycan sözlərinin erməni lüğət tərkibində hansı qaydada işlənməsini araşdırmaqdır. Bu baxımdan Qarabağda yaşayan ermənilərin dialekt xüsusiyyəti tam fərqlidir. Onlar azərbaycanlılarla birlikdə yaşadıklarından leksionlarında azərbaycan mənşəli sözlər çoxdur. Məhz elə buna görə də Qarabağ ermənilərinin xüsusi dili kimi bir fikir formalaşmışdır. Qarabağ erməniləri ilə digər ermənilər bir-birini başa düşmək üçün xüsusi dialektoloji lüğətlər çap etdirmək məcburiyyətində qalmışlar.

Bəzən hər hansı bir xalqın bir qrupu müəyyən səbəblərdən –təbii fəlakətlər, tarixi çaxnaşmalar, tayfalararası ziddiyyətlər səbəbindən başqa-başqa ərazilərdə məskən salırlar. Bu zaman məskunlaşdıqları ölkənin dilində olan sözlərdən istifadə etmək məcburiyyətində qalırlar.

Əsas vəzifə ondan ibarətdir ki, erməni dilini öyrənən istənilən şəxs, ələlxüsus hərbcilər bizə qonşu olan və düşmən kəsilən ermənilərin istər ədəbi, istərsə də danışmaq dilini öyrənməklə yanaşı Qarabağ ləhçəsini bilmələrinin vacibliyidir. Tədqiqat işi nəzəri və müqayisəli **metod** əsasında araşdırılmışdır.

Nəticə olaraq erməni dili, erməni dilində işlənən alınma sözlər, həmin sözlərin fəallıq dərəcəsi araşdırma obyektinə çevrilmişdir. Həmin sözlərin fonetik, leksik təhlili aparılmışdır.

Məqalədə erməni ədəbi dili ilə Qarabağda yaşayan ermənilərin danışığında mövcud olan ədəbi dil və dialektik (danışqı dili) fərqlər tədqiqata cəlb olunub.

Açar sözlər: erməni dili, ləhcə, dialekt, fonetik, leksik, lüğət, açar, babat, bixəbər.

Giriş

İstənilən cəmiyyətdə yaşayan insanların bir-biri ilə əlaqə saxlamasına, fikir çatdırmasına, ünsiyyətdə olmasına ehtiyac duyulub.

Bu əlaqə iki formada – **şifahi** və **yazılı** formada yaranır. Belə ünsiyyət **dil** adlanır. “Dil” çoxmənalı söz olaraq, ayrı-ayrı məqamlarda işlənmə yerindən asılı olaraq, müxtəlif leksik mənaya malikdir.

“Dil istənilən xalqın özünüdərkini, özünü təsdiqini, milli oyanışın, milli düşüncə tərzinin, inkişafında müstəsna rol oynayır”. [1, s. 3]

Tarixən insanlarda fikrin bir-birinə ötürülməsi müxtəlif üsullarla olmuşsa da, istər canlı danışq (şifahi), istərsə də yazılı dillə fikrin ötürülməsi daha sərfəlidir. Bu vaxt hər kəs öz düşüncələrini daha açıq və geniş formada digərinə çatdırma bilmək imkanı qazanır. Beləliklə, dil insanlar arasında mühüm ünsiyyət vasitəsinə çevrilir.

Belə olan halda şifahi və yazılı ünsiyyətlərin xüsusi formaları, tələbləri, məxsusi qanunauyğunluqları yaranır ki, buna da dilin, dilçiliyin qanunları deyilir. O da məlumdur ki, öncə şifahi, sonradan yazılı dil yaranmış və formalaşmışdır. Belə ki, yazılı dilin tələbləri, qaydaları, qanunauyğunluqları, şifahi dilin qaydalarından xeyli fərqlənir. Yazılı dildə xüsusi tələb və qaydalar mövcuddur ki, yazı ərəfəsində bunlara mütləq şəkildə əməl olunmalıdır.

Dünya dilləri, dilçilərin araşdırmalarına və təbiriyyə görə müxtəlif qruplara “Dil ailələri”nə bölünür, hər ailə (qrup) isə bir çox dilləri özündə cəmləşdirir.

Türk dillər ailəsi, Rus-Slavyan dillər ailəsi, Hind-Avropa dillər ailəsi, İran dillər ailəsi, Roma dillər ailəsi.

Azərbaycan dili “Türk dillər ailəsi”ndə xüsusi yer tutur. O da məlumdur ki, Azərbaycan dili “Oğuz qrupu”nun “oğuz səlcuq yarımqrupuna” daxildir. Azərbaycan dili bu yarımqrupda söz ehtiyatının zənginliyi, bədiiyyəti, obrazlılığı, məcaziliyyəti baxımından digər qohum dillərdən ciddi seçilir. Fikrimi məşhur səyyah Aleksandr Dümanın Azərbaycan dilinə verdiyi dəyərlə tamamlamaq istədim. “Azərbaycan dilini yaxşı bilən hər kəs bütün Şərq ölkələrini, Qafqazı sərbəst şəkildə gəzib-dolaşar, insanlarla sərbəst ünsiyyət saxlaya bilər, çünki Azərbaycan dili çox zəngin dildir. Həmin ərazidə olan dillərin hər birinə ayrılıqda yaxındır”. İstənilən xalqın ədəbi dilinin xüsusi normaları mövcuddur. Normaların keyfiyyətinə, hər şeydən əvvəl, iki əsaslı meyl təsir göstərir; bunlardan birincisi xalq dilinə maksimum təmas, yaxınlaşmadan, ikincisi isə əcnəbi, qeyri-milli vahidlərdən maksimum təmizləmədən ibarətdir. (Tofiq Hacıyev “XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi dili”) [2, s. 396]

Hər bir dil qrupu özünəməxsus inkişaf tarixi keçib, fərqli bir coğrafi ərazidə fəaliyyət göstərib, qonşu və qarışıq yaşadığı xalqların dilində işlək olan sözləri, dil vahidlərini qəbul edərək kökdən uzaqlaşmış.

Əsas hissə

Erməni dili və əlifbası haqqında

Dünyanın tanınmış dilçi alimləri dillərin bir-birinə yaxınlığını, qohumluğunu, eyni kökdən törəməsini zənn edərək bəşəriyyətdə mövcud olmuş dilləri təqribi olaraq beş qrupa, ailəyə bölmüşlər. Belə ki, Hind-Avropa dillər ailəsinə - hind, alman, rumun; Slavyan dillər ailəsinə - rus, ukrayna, belarus, serb, çex, slovak; Roma dillər ailəsinə - fransız, ispan, italyan; İran dillər ailəsinə - fars, tacik, əfqan; Türk dillər ailəsinə - türk, azərbaycan, özbək, qırğız, kalmık, çuvaş dil qrupları aid edilmişdir.

“Dilçilik tarixinin ilk araşdırıcıları hesab olunan milliyətcə alman F.Vindişman və H. Bedermanın araşdırmalarına, əsasən söyləmək olar ki, erməni dili daha çox fars dillər qrupuna oxşayır və ona yaxındır. Çünki erməni dilində olan sözlərin xeyli hissəsi fars dilində eyni, yaxud digər mənada mövcuddur. Bir sıra erməni dilçiləri bununla razılaşırlar. Onlar bildirirlər ki, ermənilər tarixən farslarla eyni və ya qonşu ərazidə yaşadıklarından fars mənşəli sözlərin erməni dilinə keçməsi təbiidir. Yəni də alman tədqiqatçısı Henrix Hyubşman 1875-ci ildə özünün “Erməninin vəziyyəti Hind-Avropa dillərinin tərkibində” məqaləsində göstərir ki, erməni dili Hind-Avropa dillər ailəsinə mənsub olan dil hesab olunsa da belə, yunan və alban dili kimi fərqli xüsusiyyətləri ilə seçilir”. [1, s.7]

Deməli, erməni dili, Dillər ailəsi sırasında hələ ki, özünün daimi yerini tapa bilməyib.

Ermənilər daim özlərinin xüsusi əlifbalarının olması ilə öyünsələr də, digər xalqların tanınmış dilçi alimləri əsaslı şəkildə sübut etmişlər ki, Mesrop Maştots bu əlifbanın elementlərini, yazı quruluşunu digər xalqlardan götürüb, elementləri bu və ya digər formada dəyişərək, qondarma bir əlifba yaradıb. “Tanınmış türkoloq Əlisa Şükürlü söyləyirdi ki, erməni əlifbasında Alban əlifbasının elementləri çox aydın şəkildə hiss olunur, mixi (çöpvari) əlifbaya çox yaxındır və bəzi hərf-səslər eynidir” [1, s.7]

Erməni dilində dialektizm

Tarix sübut edir ki, dünya xalqları arasında ermənilər başqa xalqdan, nəyisə oğurlayıb özünəkiləşdirməyin mahir ustasıdır. O da məlumdur ki, zaman-zaman azərbaycanlıların qəbirüstü abidələrini - qoç, aslan yazılı-kitabələri oğurlayıb dünyaya erməni abidələri kimi yaymışlar. Musiqilərimizi, tarixi əşyalarımızı, mətbəx mədəniyyətimizi, xalça nümunələrini bölgələri gəzərək çox ucuz qiymətə almış, dünya müzeylərində erməni mədəniyyətinin nümunəsi kimi təbliğ etmişlər. Qədim alban mədəniyyətinə tam sahib çıxmışlar. O cümlədən azərbaycan dilini, azərbaycanca sözləri, ifadələri öz leksikonlarında gen-bol işlədərək özünəkiləşdirmişlər.

Dağlıq Qarabağa bu və ya digər qüvvələr tərəfindən yerləşdirilmiş ermənilərin leksikasında forması cüzi fonetik dəyişiklik edilmiş azərbaycan sözləri həddən artıq çoxdur. Ədəbi dildə, mətbuatda, radio-televiziyada işlənən nitqdən başqa müəyyən ərazilərə bağlı danışıq təzahürləri, müxtəlif regionlarda təsadüf olunan məhəlli dil xüsusiyyətləri də mövcuddur. Həmin yerli-məhəlli danışığa *dialekt* və ya *şivə* deyilir. Ədəbi dildə *gəlir*, *alır*, *görür* kimi indiki zaman feilləri Qazaxda, Gürcüstanda *gələr*, *aler*, *görer* formasında ifadə olunur. Bundan başqa, şivələrdə - məhəlli danışıqlarda ədəbi dilimizdə işlənməyən xeyli söz vardır. Bu gün şivələrimizdə işlənən güz (payız), yazı (çöl), şülən (ziyafət), yəxni (qovurma) və s. sözlərdir ki, başqa regionlarda işlənmir. Erməni dilində də belə xüsusiyyətlər çoxdur.

Dialektləri (şivələri) öyrənən dilçilik sahəsi **dialektologiya** adlanır. Azərbaycan dialektoloqlarından N.Aşmarin, M.Şirəliyev, İ.Həsənov, M.Həkimov, Ə.Şükürlü, İ.Bayramov, R.Rüstəmov, E.Məmmədovun adlarını böyük fəxrlə çəkmək olar.

“Erməni dilində də dialekt-şivə xüsusiyyətləri mövcuddur. Bu dildə Şərqi və Qərbi dialektləri çox fərqlidir. Özlərinin daxili şivələri də vardır. Qafqazda məskunlaşmış ermənilərlə, xaricdə - Amerika, Fransa, Almaniya, Livan –Beyrut və digər ermənilərin dili o qədər fərqlidir ki, onlar bir-birlərini belə başa düşməzlər, anlaşma olması üçün mütləq ədəbi dildə danışmalıdırlar. Qarabağ ermənilərinin danışıq dili ilə İrəvan (Ermənistan) ermənilərinin leksikonunda xeyli fərqli cəhətlər vardır”. [3, s. 5]

Məlumdur ki, Qarabağda yaşamış ermənilərin dilində yüzlərlə, hətta minlərlə azərbaycan sözləri vardır ki, bu məqalədə Qarabağ erməniləri ilə İrəvan erməniləri arasında işlənən fərqli sözlərin qarşılığını, fonetik, leksik xüsusiyyətlərini araşdırmağa çalışacağıq.

Bunları araşdırmaqda məqsəd erməni, həmçinin erməni dili haqqında müəyyən məlumata sahib olmaqdır.

Ermənilər daim saxta tarixləri, mədəniyyətləri, əlifbaları, dili ilə öyünür, dünyaya özlərini tarixin ən qədim xalqı, milləti, guya böyük bir imperiya sahibi olduqlarını iddia edirlər. Ermənilər bizə ərazi, sərhəd baxımından nə qədər yaxındırlarsa, əqidə, məslək, dövlət-dövlətçilik, mədəniyyət, incəsənət, dil cəhətdən çox-çox uzaqdırlar.

Qarabağda yaşayan ermənilərlə İrəvan (ümumerməni) ermənilərinin dilində işlənən işlək sözlərin fonetik-leksik xüsusiyyətləri

Hələ Sovet İttifaqı dövründə erməni dilçi alimləri belə qərara gəlmişlər ki, Qarabağda yaşayan ermənilərin danışıqında yüzlərlə sözlər mövcuddur ki, onların mənasını nə İrəvan erməniləri, nə də mühacir ermənilər həmin ifadələri anlamırlar. Bu cəhətdən Qarabağ ermənilərinin dilində işlənən sözlərin (qarşılıqlı) izahlı lüğətini

tərtib etmək zərurəti yaranmışdır. İttifaq dövründə Ermənistan Milli Elmlər Akademiyası tərəfindən kiçik bir lüğət kitab formasında nəşr olunmuşdur. Ermənistan Müstəqillik qazandıqdan sonra, qondarma “Qarabağ respublikası” da elan olundu. İştahları böyük olan ermənilər Qarabağın Ermənistana birləşəcəyini güman edərək, mövcud çətinliyi aradan qaldırmaq məqsədilə “Qarabağ dialektinin lüğəti” kitabını çox nəfis və tərtibatlı şəkildə çapdan buraxdılar.

Azərbaycan dilindən keçən sözlərin təsnifatı

Qarabağ dialekti	Ədəbi dildə	Azərbaycanca
Աղա (ada)	Այ տղա (ay dğa)	ay oğlan [3 s. 6]

Azərbaycan dilində bəzi dialektlərdə (Qarabağ dialekti) “adə”sözünün eyni ilə ifadəsidir. Erməni dilində “ə” səsi olmadığından ermənicədə “ada” kimi səsləndirilib; sırf azərbaycan sözüdür, oğlana müraciət məqsədilə işlədilir. [3, s. 6]

Qarabağ dialekti	Ədəbi dildə	Azərbaycanca
ամալա կյամ (amala qyam)	ստացվում է (statsvum e)	əmələ gəlir [3 s.7]

Göründüyü kimi “əmələ” sözü “amal” formasında səslənir, üzərinə erməni dilində olan “qal” (gəlmək) sözü əlavə olunur.

Qarabağ dialekti	Ədəbi dildə	Azərbaycanca
ամալ չի կյամ (amal çi qyam)	չի ստացվում (çi statsvum)	əmələ gəlmir [3, s.8]

Burada isə feili söz birləşməsinə “-çi ” inkar şəkilçisini əlavə ediblər.

Qarabağ dialekti	Ədəbi dildə	Azərbaycanca
ամի (ami)	հորեղբայր (horyeğbayr)	əmi [3, s. 9]

Yenə də göründüyü kimi fonetik dəyişiklik aparılıb və “ə - a” səs dəyişməsi baş verib.

Qarabağ dialekti	Ədəbi dildə	Azərbaycanca
այազ (ayaz)	շատ ցուրտ (şat tsurt)	ayaz, çox soyuq [3, s.10]

Burada azərbaycanca səslənən ayaz olduğu kimi səslənir.

Qarabağ dialekti աչար (açar)	Ədəbi dildə բանալի (banali)	Azərbaycanca açar [3, s.10]
--	---------------------------------------	---------------------------------------

Fonetik dəyişiklik baş vermədən tələffüz olunur və eyni leksik mənanı daşıyır.

Qarabağ dialekti արխ (arx)	Ədəbi dildə արու (arru)	Azərbaycanca arx [3, s.11]
--------------------------------------	-----------------------------------	--------------------------------------

Eyni ilə səslənir leksik dəyişikliyə uğramır.

Qarabağ dialekti արխային (arxayin)	Ədəbi dildə հանգիստ (hanqist)	Azərbaycanca arxayın [3, s.11]
---	--	---

Sözün tərkibində “ı-i” dəyişməsi baş versə də eyni mənanı daşıyır.

Qarabağ dialekti բաբաթ (babat)	Ədəbi dildə նորմալ (normal)	Azərbaycanca babət, normal [3, s. 36]
--	--	--

Bu sözdə də “ə-a” dəyişməsi baş versə də leksik məna tamamilə eynidir.

Qarabağ dialekti բաջանաղ (bacanağ)	Ədəbi dildə Տիկնոջ, քրոջ ամուսին (diqnoc kroc amusin)	Azərbaycanca arvadin-xanımın bacısının əri [3, s.34]
---	---	--

Azərbaycan dilində olduğu kimi Qarabağ dialektində də istifadə olunur və eyni mənanı daşıyır.

Qarabağ dialekti բեթար (betar)	Ədəbi dildə վատթար (vadtar)	Azərbaycanca betər [3, s.38]
--	--	---

Bu sözdə də digərlərində olduğu kimi “ə-a” çevrilməsi baş verirsə də eyni leksik mənanı ifadə edir.

Qarabağ dialekti բիբի (bibi)	Ədəbi dildə հորաքույր (horakuyr)	Azərbaycanca atanın bacısı, bibi [3, s. 51]
--	---	--

Olduğu kimi tələffüz olunur və eyni leksik mənanı ifadə edir.

Qarabağ dialekti բալքամ, բալքի (balkyam, balki)	Ədəbi dildə գուլցե (qutse)	Azərbaycanca bəlkəm, bəlkə [3, s. 41]
--	--------------------------------------	--

Burada da yenə “ə-a” səs dəyişməsi baş verməklə yanaşı, sözün daxilinə “y” səsi əlavə olunub, leksik mənə da eynidir.

Qarabağ dialekti բեյխաբար (beyxabar)	Ədəbi dildə անտեղյակ (andeğyaq)	Azərbaycanca bixəbər [3, s. 46]
---	--	--

Burada da fonetik qaydaya uyğun olaraq “i-e” və “ə-a” səs dəyişikliyi baş verməklə yanaşı, düzəltmə söz yaranıb. Belə ki, “xəbər” sözünün önünə alınma leksik şəkilçi olan “-bi” əlavə olunaraq, “xəbərdar” sözünün inkarını bildirən “bixəbər” sözü yaranmışdır.

Qarabağ dialekti բեյնամուս (beynamus)	Ədəbi dildə աննամուս (annamus)	Azərbaycanca binamus [3, s.46]
--	---	---

Yuxarıdakı sözün tərkibində olan fonetik-leksik dəyişikliklər eyni olsa da “namus” sözü İrəvan dialektində də işlənir, çünki erməni dilində “namus” sözünün qarşılığı yoxdur.

Ona görə də sırf azərbaycan dilində olan “namus” sözünə “-bi” inkar şəkilçisini əvəz edən “աւ” (-an) şəkilçisini artıraraq “binamus” sözünü yaratmışlar.

Qarabağ dialekti բորանի (borani)	Ədəbi dildə դդում (ddum)	Azərbaycanca boranı [3, s.77]
--	------------------------------------	---

Digər bəzi sözlərdə olduğu kimi burada da “i-i” səs dəyişməsi baş versə də leksik mənə dəyişməz qalıb.

Qarabağ dialekti բոլ-բոլ (bol bol)	Ədəbi dildə անաւտ (arrad)	Azərbaycanca bol-bol [3, s. 29]
--	-------------------------------------	---

Burada da heç bir fonetik dəyişiklik olmadan, söz eyni leksik mənada işlənir. Qarabağ ermənilərinin Azərbaycan dilindən aldıkları alınma sözlərə diqqət etsək əsasən incə saitlərin, xüsusən də “ə” - “a” və “ı” - “i” səs dəyişmələri çox fəaldır.

Qarabağ dialekti գյաբա (qyaba) գյավալ (qyaval)	Ədəbi dildə գորգ (qorq) դամբուլ (dambul)	Azərbaycanca xalça, gəbə gavalı [3, s. 65]
--	---	---

Hər iki sözdə də yuxarıda verilən nümunələrdə olduğu kimi “ə-a” və birinci hərfdən sonra “y” səsinin əlavəsi prosesi getmişdir, leksik mənalar isə eynidir. Həmin silsilədən olan sözlərin bir neçəsini verməyi məqsəduyğun hesab edirəm.

Nümunə:

Qarabağ dialekti	Ədəbi dildə	Azərbaycanca
գյրրավա (qyırava)	առիթ (arit)	girəvə
գյուլ (qyul)	վարդ (vard)	gül
գյունաբար (qyunakar)	մեղավոր (meğavor)	günahkar
գյուլ (qyol)	ջրափոս (crapos), լիճ (lic)	göl
դաբան (daban)	կրունկ (krunk)	daban
դայի (dayi)	քերի (kerri)	dayı
դեդո (dedo)	պապիկ (babik)	dədə, baba
դինջանալ (dincanal)	հանգստանալ (hanqstanal)	dincəlmək
դիք (dik)	զարրվայր (zarrivayr)	dik
դյուզ (dyuz)	ճիշտ (cişd)	düz
թամբալ (tambal)	ալարկոտ (alarkot)	tənbəl

[3, s. 65-83]

Burada isə “ü-u” səs dəyişməsi baş verib. Onu da qeyd edim ki, erməni dilində “ü,ə,ö” hərf-səsləri olmadığından Azərbaycan dilindən erməni dilinə keçən və içərisində “ü,ə,ö” incə sait olan sözlər “a,ı,o,u” qalın sait kimi tələffüz olunur. Demək ki, “ü-u” ilə, “ə-a” ilə, “ö-o” ilə əvəzlənməsi baş verir. olunur. Bu halda “ö-o” əvəzlənməsinə aid “döşək” sözünün Qarabağ, həmçinin İrəvan ermənilərinin “դոշակ” (doşak) – kimi işlətdiyini misal göstərmək olar. Fonetik dəyişiklik olsa da, leksik dəyişikliyə uğramır.

Göründüyü kimi, Qarabağda yaşamış ermənilərin dilindəki azərbaycanca olan sözlərin çoxluğu onunla izah oluna bilər ki, həmin ermənilər İrəvan erməniləri ilə az təmasda olublar. Onlar, əsasən azərbaycanca olan sözlərdən gen-bol istifadə etməklə yanaşı, ümumerməni (ədəbi dil) dilinə meyl etməmiş, əksər hallarda ya Azərbaycan, ya da rus dilində danışmağa üstünlük vermişlər.

Aşağıda isə sırf qarabağlı ermənilərin leksikonunda İrəvan ermənilərinin dilində olan sözlərin həm deyilişcə, həm də yazılışca ədəbi dildəki fərqi, fonetik dialektoloji xüsusiyyətinə nəzər yetirək.

Nümunə:

Qarabağ dialekti	Ədəbi dildə	Azərbaycanca
աբեր (aber)	եղբայր (yeğbayr)	qardaş
աբա (aka)	հորաբուլր (horakuyr)	bacı
անջուկ կալ (ancuq kal)	լի (li)	qulaq as, dinlə
բաբո (babo), ալա (aya)	տատիկ (dadik)	nənə

բազար (bazar)	ինչ ունես (inç unes)	nəyin var
բետուր (betsur)	բարձր (bardzr)	hündür
բան (band)	զավազան (qavazan)	çubuq
		[3, s. 8-32]

Araşdırma aparmaqda məqsədimiz erməninin lüğət tərkibində xeyli azərbaycan sözlərinin işlənməsinə nəzəri cəlb etmək idi.

Belə nümunələrin sayını daha da artırmaq olar.

Nəticə

Hər məqalənin yazılmasında bir məqsəd nəzərdə tutulur. Bu məqalədə məqsəd ermənilərin, o cümlədən Qarabağ ermənilərinin danışıqında istifadə olunan azərbaycan sözlərinin etimoloji, leksik və fonetik xüsusiyyətlərini araşdırmaq idi. Məqalədə məqsədəuyğun hesab etdiyimiz sözlərə daha çox üstünlük verildi. Məlumdur ki, qonşuluqda, bir-birinin ərazisində yaşayan xalqlar, millətlər, etnik qruplar biri digərindən söz almaq məcburiyyətində olur.

Ermənilərin leksikonuna nəzər salsaq, əsasən onların şifahi danışıqında kifayət qədər əcnəbi sözlərə rast gəlinir. Qarşılıqlı müqayisə aparsaq, Qarabağda yaşamış ermənilərin dilində ən çox istifadə olunan Azərbaycan və rus sözləridir ki, bu da təbiidir.

İrəvan ermənilərinin dilində ingilis, rus, ərəb, fars, türk, azərbaycan sözləri çoxluq təşkil etsə də, mühacir həyatı yaşayan ermənilərin dilində isə yaşadıkları ölkələrin xalqlarının dilindən keçən sözlər çoxluq təşkil edir.

Erməni ədəbi dilində də sırf türk-azərbaycan sözləri xeyli miqdardadır. Ermənilər xüsusən də müstəqillik qazandıqdan sonra lüğət kitablarında “təmizləmə” işləri aparır, əlxləxus türk-azərbaycan, qismən də rus sözlərindən qurtarmaq istəyirlər. Yeni nəsill ermənilər buna daha çox cəhd edirlər.

Bütün bunlar onu göstərir ki, deməli sabit erməni dili mövcud deyil, əgər mövcud olsaydı, nə qədər uzaqda yaşamaqlarından asılı olmayaraq, dil fərqi bu qədər dərin olmazdı.

Bir çox xalqlarda olduğu kimi müasir ermənilərdə qədim erməni dilində yazılmış (qrapar əlifbası ilə) abidələri, yazıları oxuyub tərcümə etməkdə çətinlik çəkirlər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

- 1) Alı Alıyev, Bayram Abdullayev, Aydın Bağirov, “Erməni dili üzrə dərs vəsaiti” (orta səviyyə), Bakı, Hərbi Nəşriyyatın mətbəəsi, 2016. 463 səh.
- 2) Xudiyev N. “Azərbaycan ədəbi dili tarixi” “Maarif” nəşriyyatı, Bakı, 1995, 496 səh.
- 3) Սարգսյան Ա.Յ.-Տարգսյան Տ.Կ, “Ղարաբաղյան բարբարի բարբարան” (Ղարաբաղյան բարբարի բարբարան - Qarabağ dialektinin lüğəti) “EB” nəşriyyatı, Stepanakert, 2019. 845 səh.

- 4) Şadiyə İsmayılova, Aydın Bağirov, Ali Aliyev “Hayots lezu” - Erməni dili (dərslük) Bakı, Hərbi Nəşriyyatın mətbəəsi, 2019. 494 səh.
- 5) AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, “Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti” II cild, “Şərq-Qərb” nəşriyyatı, Bakı 2007. 303 səh.
- 6) Axundov A. “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”, “Elm” nəşriyyatı, Bakı, 2005. 723 səh.
- 7) Բաղրամյան Ռ.Յ, Խալիլով Ի.Գ. - Bağramyan R.H və Xəlilov İ.Q. “Յայ-Ադրբեջաներեն բառարան” (Hay-Adrbecaneren barraran- Ermənicə-Azərbaycanca lüğət), Yerevan, “Luys” nəşriyyatı, 1978. 565 səh.
- 8) Բաղրամյան Ռ.Յ – Bağramyan R.H “Ադրբեջաներեն-Յայերեն բառարան” (Adrbecaneren-Hayeren barraran - Azərbaycanca-Ermənicə lüğət), Yerevan, “Hayastan” nəşriyyatı, 1987. 767 səh.
- 9) AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, “Azərbaycan Dilinin Dialektoloji lüğəti”, “Şərq-Qərb” nəşriyyatı, Bakı 2007. 566 səh.
- 10) Şirəliyev M. “Azərbaycan dialektologiyasının əsasları”, “Şərq-Qərb”, Bakı 2008. 416 səh.

Аннотация

ФОНЕТИКО-ЛЕКСИЧЕСКИЕ РАЗЛИЧИЯ МЕЖДУ СЛОВАМИ, ИСПОЛЬЗУЕМЫМИ В КАРАБАХСКОМ ДИАЛЕКТЕ, И РЯДОМ СЛОВ В ОБЩЕАРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ

Подполковник запаса Алхан Исмаилов

Аннотация.

При сборе диалектов и говоров охватываются не только говоры, существующие на территории Азербайджанской Республики, но и азербайджанские говоры, распространённые на территориях Исламской Республики Иран, Армении, Грузии и Дагестана. В процессе составления диалектологического словаря значительный вклад внесли академик М.Ш. Ширалиев, профессор М.И. Исламов, доктор филологических наук К.Т. Рамазанов, кандидат филологических наук Б.М. Тагиев, кандидат филологических наук С.М. Бейбутов, кандидат филологических наук А.И. Алиев, доктор филологических наук Т.М. Ахмедов и другие.

Известно, что литературный язык формируется на основе речи интеллигенции, которая, приехав из регионов, получает образование или работу в центрах. Любой диалект включает в себя множество говоров.

Армянский диалект включает множество говоров. В отличие от азербайджанского языка, различия между диалектами и говорами армянского языка чрезвычайно сложны. Иногда в речи носителей армянских диалектов возникают серьёзные трудности в понимании, словно речь идёт на совершенно разных языках, и они не могут понять друг друга. Целью исследования является изучение особенностей армянского языка, а также порядка

использования азербайджанских слов в составе армянской лексики. В этом отношении диалектные особенности армян, проживающих в Карабахе, значительно отличаются. Поскольку они живут вместе с азербайджанцами, в их лексиконе присутствует множество слов азербайджанского происхождения. Именно поэтому сформировалось мнение о наличии "особого языка" карабахских армян. Карабахские армяне и остальные армяне, чтобы понимать друг друга, были вынуждены издавать специальные диалектологические словари. Иногда отдельные группы какого-либо народа по различным причинам — природным катаклизмам, историческим потрясениям, межплеменным конфликтам — переселяются на другие территории. В таких случаях они вынуждены использовать слова из языка страны, в которой обосновались. Основная задача заключается в том, чтобы любой человек, изучающий армянский язык, особенно военные, понимал важность изучения не только литературного и разговорного языка армян, являющихся нашими соседями и противниками, но и диалекта Карабаха. Исследование проведено на основе теоретического и сравнительного методов. В результате объектом исследования стали армянский язык, заимствованные слова, используемые в нём, а также степень их употребительности. Был проведён фонетический и лексический анализ этих слов. В статье рассматриваются различия между литературным армянским языком и разговорной речью армян, проживающих в Карабахе, включая различия между литературным языком и диалектами (разговорной речью).

Ключевые слова: армянский язык, говор, диалект, фонетический анализ, лексический анализ, словарь, ключ, сносный, неосведомлённый.

İSMAYILOV ALXAN

Abstract

**Phonetic and lexical differences of some words used in the Karabakh dialect and in the common Armenian language
Reserve Lieutenant Colonel Alkhan Ismayilov**

Summary.

In the collection of dialects and vernaculars, not only the dialects within the Republic of Azerbaijan but also Azerbaijani dialects from the territories of the Islamic Republic of Iran, Armenia, Georgia, and Dagestan are included in the research. The contributions of academics such as M.Ş. Shiraliyev, Professor M.İ. Islamov, PhD K.T. Ramazanov, PhD B.M. Taghiyev, PhD S.M. Behbudov, PhD A.İ. Aliyev, PhD T.M. Ahmadov, and others have been significant in compiling the dialectological dictionary. It is known that the literary language is a form spoken by intellectuals who come from regions, receive education, and are employed in the center. Any dialect encompasses many vernaculars. Similarly, the Armenian dialect

includes many vernaculars, but unlike the Azerbaijani language, the differences in Armenian dialects and vernaculars are highly complex. Sometimes, significant misunderstandings arise in Armenian dialect conversations, as if different languages are being spoken, making mutual understanding difficult.

The aim of the research is to investigate the usage of Azerbaijani words within the Armenian lexicon and their incorporation into the Armenian language.

In this context, the dialectal characteristics of Armenians living in Karabakh are entirely distinct. Since they lived alongside Azerbaijanis, their lexicon contains numerous Azerbaijani-origin words. This has led to the formation of a notion about a "special language" of Karabakh Armenians. Armenians from Karabakh and other regions even had to publish specialized dialectological dictionaries to understand each other. Occasionally, a group of people from a nation settles in different areas due to various reasons—natural disasters, historical upheavals, or inter-tribal conflicts. In such cases, they are compelled to use words from the language of the country they reside in. The primary objective is to emphasize the necessity for anyone studying the Armenian language, especially military personnel, to learn not only the literary and spoken forms of Armenian but also the Karabakh dialect.

This research is based on theoretical and comparative methods. As a result, the Armenian language, borrowed words used in Armenian, and the activity levels of these words have become the focus of the study. A phonetic and lexical analysis of these words has been conducted. The article investigates the literary and dialectal (spoken language) differences existing between the Armenian literary language and the speech of Armenians living in Karabakh.

Keywords: Armenian language, dialect, vernacular, phonetics, lexicon, dictionary, key, water trench, unaware.

Rəyçi: Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Alı Ahiyev